

ВОЛОДИМИР МОКЛЯК

(Полтава)

СТУДЕНТСЬКІ БІБЛІОТЕЧНІ ОБ'ЄДНАННЯ ЯК ФОРМА СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ УНІВЕРСИТЕТІВ УКРАЇНИ (XIX – поч. XX ст.)

Розкрито діяльність бібліотечних об'єднань як однієї з форм студентського самоврядування університетів України XIX – поч. XX ст. Висвітлено специфіку діяльності приватних та загальноуніверситетських бібліотечних об'єднань.

Ключові слова: студентське самоврядування, бібліотечне об'єднання, університет, статут, науковий гурток.

В умовах цивілізаційних процесів виникає потреба в кадрах, які були б соціально активними, компетентними фахівцями, високопрофесійними лідерами з особистісними якостями, затребуваними на світовому ринку праці, такими як: ініціативність, толерантність, творчість, адаптивність, доброзичливість, працездатність, комунікабельність, що виступають іманентно характерною властивістю сучасного фахівця. Теоретичні дослідження й емпіричний досвід переконують, що цьому насамперед сприяє участь у студентські роки в діяльності самоврядних організацій, що дозволяє виховати названі якості, розкрити всебічний потенціал молодої людини, забезпечити прийняття об'єктивних управлінських рішень та прозорість діяльності освітніх закладів.

Проте вивчення об'єктивної реальності показує, що в багатьох вишах зовсім не створено органів самоврядування або вони функціонують формально, їх позитивний вплив не відчутний, вони недієздатні у власному самотворенні й організації та змісті діяльності студентського колективу. Соціальна активність студентів залишається недостатньою, що проявляється в небажанні: 1) глибоко вникати в організацію навчального процесу, моральне і громадянське виховання молоді; 2) свідомо брати участь у виборах; 3) відвідувати заходи, які мають не лише розважальний характер; 4) коректно відстоювати свої права тощо. Це можна пояснити не лише їхньою низькою соціальною активністю, некомпетентністю студентських лідерів, але й тим, що в педагогічній науці неповно обґрунтовано феномен студентського самоврядування, до цього часу не вивчено ретроспективу його становлення й розвитку, зокрема в системі освіти XIX – поч. XX ст.

У ході наукового пошуку з'ясовано, що впродовж досліджуваного періоду існували різні форми діяльності студентського самоврядування – товариства, гміни, земляцтва, каси взаємодопомоги, гуртки, бібліотечні об'єднання, товариські суди та ін. Студенти досліджуваного періоду навчалися в університетах за складних умов, що стосувалося усіх сфер їхньої життєдіяльності. Тому метою діяльності названих вище студентських об'єднань була допомога студентству (у науковій діяльності, побуті, навчанні тощо). Специфікою бібліотечних об'єднань було те, що вони забезпечували студентів необхідною (переважно недоступною) літературою. Часто діяльність бібліотек не знаходила підтримки з боку владних структур, що змушувало їхніх організаторів діяти підпільно. Виявлено, що існували приватні та загальноуніверситетські бібліотечні об'єднання.

У ході наукового пошуку з'ясовано, що у 1861 р. комісія на чолі з професором Санкт-Петербурзького університету К. Д. Кавеліним розробила проект нового університетського статуту, де вперше вживалося поняття "студентське самоврядування". В одному з пунктів було зазначено, що поточні студентські справи повинні обгово-

риватися на сходці під головуванням професора і на цих же зборах будуть обиратися посадові особи студентського самоврядування. До його функцій комісія зараховувала керування справами каси, бібліотеки, видання збірника студентських робіт тощо [4, с. 347-348]. Викладачі університетів висловлювали думку, що організації могли бути корисними в житті студентства, якби залучали молодь до справ, які повністю відповідали б академічним інтересам [4, с. 348]. Сам К. Д. Кавелін акцентував увагу на позитивному впливові управлінських функцій студентських організацій.

У працях вітчизняних учених знайшло своє відображення висвітлення діяльності первинних студентських самоврядних організацій (А. Є. Іванов [5], С. П. Мельгунов [8], С. В. Рождественський [10], Г. І. Щетініна [16] та ін.). Цікаві факти містяться у спогадах учасників студентських організацій (В. С. Чеважевський [12, 13] та багато інших).

У науковій роботі Н. М. Левицької (1998 р.) "Студентство України в кінці XIX – на початку XX століть" [7] у другому розділі проаналізовано академічний студентський рух, студентські корпоративні організації; описано діяльність земляцтв, студентських бібліотек, кас, читалень, гуртків взаємодопомоги, розвиток вказаних студентських об'єднань впродовж досліджуваного періоду. Велику увагу дослідниця приділяє висвітленню студентського руху на зламі XIX-XX ст.

Представлені роботи містять фактичний матеріал з питань спадщини студентських самоврядних організацій. Вивчення вказаних, а також багатьох інших матеріалів на тему студентства та студентських організацій свідчить про те, що бібліотечні дослідження як одна з форм студентського самоврядування в історії розвитку вищої школи України XIX – поч. XX ст. не були досліджені системно, це потребує спеціальної наукової розробки та узагальнення.

Метою нашої статті є ретроспективний аналіз діяльності студентських бібліотечних об'єднань університетів України XIX – поч. XX ст.

Студентські об'єднання мають значні історичні традиції. Перші з них виникли на території Російської імперії у другій половині XVIII ст. і мали науковий та навчальний характер. Прообразом сучасних студентських організацій були студентські земляцтва. Одночасно із земляцтвами студенти відкривали наукові гуртки, на яких обговорювалися навчальні, мистецькі, політичні та багато інших питань. Часто при земляцтвах та наукових гуртках створювалися бібліотеки.

Студентське самоврядування впродовж усієї історії розвитку університетів України було пов'язане з автономією вищих навчальних закладів, їх академічною свободою. Політику Міністерства народної освіти можна порівняти з маятником, вона мала непослідовний характер – нормативні документи спочатку ніяк не регламентували діяльність студентських самоврядних організацій (і не дозволяли, і не забороняли) (університетські статuti 1804 р. та 1835 р.), потім дозволили певну автономію (статут 1863 р.), реакційний статут 1884 р. загальмував у часі демократичні тенденції розвитку вищої освіти на теренах Російської імперії, тимчасові ж правила організації студентських товариств [3], а потім і правила про студентські організації [9] остаточно легалізували об'єднання університетської молоді (поява великої кількості гуртків, їх статuti та різні напрями діяльності органів студентського самоврядування).

Щодо устрою університетського життя, то, згідно статуту 1804 р., університет був вищою інстанцією в навчальних та судових справах, йому дозволялася власна цензура. Професори могли користуватися всіма рукописами та друкованими книгами. Навчальний заклад мав свою типографію, в якій друкували все, що потрібно для просвіти в окрузі. Харківський університет у перші роки своєї роботи видав ряд друкованих праць, багато з них були написані студентами. Усе, що друкувалося за рекомендацією ради університету, не підлягало цензурі. В університетській бібліотеці могли зберігатися всі друковані та рукописні твори, і дозвіл користуватися ними надавався професорам та ад'юнктам [12, с. 62]. Бібліотекаря обирали з професорів, помічника його з ад'юнктів або магістрів, а бібліотечного писаря – зі студентів. Обмежений доступ студентів до бібліотек університетів спровокує пізніше створення молоддю власне

студентських бібліотек. Їх діяльність підтримували багато прогресивних науковців та громадських діячів.

Зокрема, проблеми вищої освіти розглядав М. Х. Бунге у своїй статті “О современном направлении русских университетов и о потребностях высшего образования”. Він наголошував на потребі студентів у ґрунтовній освіті, вірив у молодь, відстоював її права та академічну свободу університетів. У статті, зокрема, йшлося про те, що позитивним для навчальних закладів було б створення студентських бібліотек [1].

В офіційній записці стосовно поведінки університетської молоді в середині XIX ст. М. І. Пирогов так писав про корпоративність студентів: “...скрізь дії проявлялися корпоративно та відчувалося розуміння переваг, значення та сили корпорації... Гамірні сходки та дискусії на них про справи, які стосувалися проблем студентського побуту, включали в себе також обговорення спільних інтересів. Тут розглядалися питання, які стосувалися студентської бібліотеки (в м. Києві), каси для бідних, плати за навчання, лекцій деяких професорів тощо” [13, с. 792].

Щодо забезпечення літературою Київський університет посідав перші позиції. М. І. Пирогов, надаючи великого виховного значення діловій корпоративній організації, сприяв її розвитку серед студентів Київського університету св. Володимира. Він подарував вихованцям свою бібліотеку, що послужила основою студентської бібліотеки, завідувачами студенти обрали бібліотекаря та його помічника. Для бібліотеки, лекторії, квартири бібліотекаря і його помічника відводилися окреме приміщення в університеті. Незабаром при бібліотеці створили касу взаємодопомоги, вона перебувала в повному розпорядженні студентів. Вибори завідувачів, складання правил та інструкцій, обговорення й вирішення різних питань вимагали сходок і нарад, які зазвичай проходили у великому залі-лекторії, а якщо збори були багатолюдні (чоловік 300), то вони проводилися у великій першій аудиторії. На сходках іноді було шумно, проте за всіма ознаками це були ділові збори; справи бібліотеки, каси велися органами студентського самоврядування професійно. Дехто висловлював думку, що така діяльність заважала заняттям, але ті студенти, наприклад, із полтавського гуртка, які брали активну участь у роботі бібліотеки і каси, невдовзі ставали директорами середніх навчальних закладів, професорами, лікарями, вчителями гімназій [6, с. 732-733], тобто участь цих людей у діяльності студентських організацій сприяла їх професійному становленню.

У Київському університеті св. Володимира в 1879 р. бібліотека складалася з двох частин: основної бібліотеки та студентського відділу. Рішенням ради університету була відкрита “студентська лекторія”, приміщення якої межувало з університетською бібліотекою. Ректор запропонував відкрити її пробно терміном на 3 місяці і призначити для лекторії особливого помічника бібліотекаря з відповідним окладом. Невдовзі в лекторію закупили всі потрібні меблі. 2 березня 1879 р. радою університету затверджено правила для студентської лекторії та студентського відділу бібліотеки. Згідно правил, лекторія поділялася на два відділи для читання: у першому мали змогу ознайомитися з навчальними творами, художньою літературою та щомісячними періодичними виданнями; у другому – з щоденною і щотижневою періодикою. Перший відділ розміщувався в залі бібліотеки, одна частина якого призначалася для читання, в іншій частині могли спілкуватися професори зі студентами стосовно джерел, необхідних для занять. Другий відділ знаходився в актовому залі. Обидва відділи працювали щоденно з 9 до 14 години, окрім неділь, святкових днів та канікул. Для відвідування лекторії студентам видавалися особливі квитки на півроку. Помічник бібліотекаря, працюючи у студентському відділі бібліотеки і студентській лекторії, видавав літературу з студентського відділу [2, с. 7-26].

На наукових основах була організована приватна бібліотека, засновниками якої виступили студенти Київського університету св. Володимира брати Аносови [11]. Директор Києво-Печерської гімназії виявив, що випускники його навчального закладу, починаючи з другого випуску, поводять себе не належним чином, і почав за ними спо-

стерігати. Як з'ясувалося, книги багатьох гімназистів були з мітками. На запитання, що це за мітки, учні відповідали, що це номери книг з власних бібліотек. Але номер 756 наштотхнув на думку, що ця бібліотека громадська. Через деякий час директор гімназії дізнався: у квартирі керуючого Київським відділенням державного банку О. Аносова гімназисти та студенти створили власну бібліотеку, самі користуються нею і забезпечують підручниками бідних вихованців київських гімназій. Це товариство мало самоврядний характер, оскільки тут були обрані голова, казначей, бібліотекар, котрі й вели усі справи вказаного вище об'єднання. Бібліотека, за різними даними, містила від 1000 до 3000 книг. Для діяльності установи син Олексія Аносова, Микола, організував гурток, членами якого були студенти Київського університету св. Володимира і вихованці середніх навчальних закладів м. Києва. Для підтримки книгарні фінансово Микола Аносов збирав гроші, влаштував лотерею і касу під назвою "каса взаємодопомоги" [11].

Брат Миколи, Михайло Аносов, організував "товариство розповсюдження освіти серед народу", членами якого стали вихованці різних навчальних закладів м. Києва, студенти Київського університету св. Володимира, учителі недільних шкіл [11]. Інші студенти брали активну участь у діяльності бібліотеки, організованої братами Аносовими, і в роботі каси взаємодопомоги. Однак створення об'єднань прогресивного характеру не знайшло підтримки у влади. На думку київського губернатора, бібліотека та каса взаємодопомоги були незаконними організаціями, бо їх заснування не було схвалено урядом, а учасники негативно впливали на студентів інших навчальних закладів [11].

Отже, протягом XIX – на поч. XX ст. в університетах Центральної та Східної України активно створювалися та функціонували бібліотечні об'єднання. Оскільки вони були студентськими організаціями, то їхня діяльність регламентувалася нормативно-правовими документами, які стосувалися усіх студентських об'єднань. Не на кожному етапі розвитку університетів досліджуваного періоду бібліотечні об'єднання підтримувалися владою, що змушувало деякі з них діяти підпільно. Проте, безперечно, користь від створення та діяльності бібліотечних об'єднань була великою: вони забезпечували студентів необхідною літературою для навчання та участі в наукових гуртках.

Подальшого вивчення потребує розвиток вітчизняних студентських самоврядних організацій в інші історичні періоди, а також узагальнення досвіду студентського самоврядування в інших країнах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бунге Н. Х. О современном направлении русских университетов и о потребностях высшего образования / Н. Х. Бунге // Русский вестник. – 1858. – Т. 14. – С. 311-332.
2. Вернадский В. И. Высшая школа в России / В. И. Вернадский // Ежегодник газ. "Речь" на 1914 г. – Петроград : Речь, 1914. – С. 303-325.
3. Временные правила организации студенческих учреждений в высших учебных заведениях ведомства Министерства Народного просвещения // Журнал МНП. – 1902. – Ч. 339. – С. 172-181.
4. Глинский Б. Б. Университетские уставы (1755-1884 гг.) / Б. Б. Глинский // Исторический вестник. – 1900. – Т. 79. – С. 324-351; С. 718-742.
5. Иванов А. Е. Высшая школа в России в конце XIX – начале XX века / А. Е. Иванов. – М., 1991. – 392 с.
6. Кулябка С. Н. Воспоминания о Н. И. Пирогове, 1858-1861 гг. / С. Н. Кулябка // Русская старина. – 1892. – Т. 75. – С. 725-737.
7. Левицька Н. М. Студентство України в кінці XIX – на початку XX століть : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Надія Миколаївна Левицька. – Київ, 1998. – 211 с.
8. Мельгунов С. П. Из истории студенческих обществ в русских университетах. / С. П. Мельгунов. – М. : Изд. журн. "Правда", 1904. – 71 с.
9. О студенческих организациях и об устройстве собраний в стенах высших учебных заведений // Полное собрание законов Российской империи. – Ч. III. – СПб., 1910. – Т. 27. – С. 352-353.

10. *Рожественский С. В.* Исторический обзор деятельности МНП: 1802-1902 / *С. В. Рожественский*. – СПб., Издание Министерства народного просвещения, 1902. – 786 с.

11. Сведения об организации “Общества распространения грамотности среди народа” студентами Киевского университета братьями Аносовыми (1894 г.) – Центральный державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 442, оп. 844, спр. 149, 7 арк.

12. *Сухомлинов М. И.* Материалы для истории образования в России / *М. И. Сухомлинов* // Журнал МНП. – 1865. – Ч. 128. – С. 9-172.

13. Университет // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – Санкт-Петербург : Типография акц. общ. Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 34А. – С. 751-803.

14. *Чеважевский В. С.* Из прошлого Киевского университета и студенческой жизни / *В. С. Чеважевский* // Русская старина. – 1912. – Т. 150. – С. 555-585.

15. *Чеважевский В. С.* Из прошлого Киевского университета и студенческой жизни / *В. С. Чеважевский* // Русская старина. – 1912. – Т. 151. – С. 127-133.

16. *Щетинина Г. И.* Из истории студенческого движения конца 70-х – начала 80-х годов (Корпоративные формы выступлений) / *Г. И. Щетинина* // Исторические записки. – 1980. – Т. 105. – С. 310-327.

ВЛАДИМИР МОКЛЯК

СТУДЕНЧЕСКИЕ БИБЛИОТЕЧНЫЕ ОБЪЕДИНЕНИЯ КАК ФОРМА СТУДЕНЧЕСКОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ УНИВЕРСИТЕТОВ УКРАИНЫ (XIX – начало XX в.)

Раскрыта деятельность библиотечных объединений как одной из форм студенческого самоуправления университетов Украины XIX – нач. XX в. Освещена специфика деятельности частных и общеуниверситетских библиотечных объединений.

Ключевые слова: *студенческое самоуправление, библиотечное объединение, университет, статут, научный кружок.*

VOLODYMYR MOKLYAK

STUDENT'S LIBRARY SOCIETIES AS A FORM OF STUDENT SELF-GOVERNMENT OF THE UNIVERSITIES OF UKRAINE (18TH – the beginning of the 19TH century)

The activity of the library societies as one of the form of the students' self-government of the universities of Ukraine (18th – the beginning of the 19th century) is revealed. The specific features of the private and general university library societies are determined.

Keywords: *student self-government, library society, university, statute, scientific group.*

Одержано 28.09.2012, рекомендовано до друку 10.10.2012.